

До спеціалізованої вченої ради Д 26.853.01
Державної навчально-наукової установи
“Академія фінансового управління”

ВІДГУК ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА

на дисертаційну роботу

Гасанова Сергія Станіславовича

“Структурні трансформації економіки і державних фінансів в умовах інституціональної невизначеності”,

подану на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук
зі спеціальності 08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки

Актуальність теми дисертаційної роботи.

Інституціональна невизначеність та фінансова нестабільність національних економік є сьогодні характерною властивістю господарських систем багатьох країн. Це наочно продемонструвала остання світова фінансово-економічна криза. Такі процеси обумовили і нові виклики до пануючій економічній теорії, адепти якої у багатьох випадках не змогла сформулювати задовільні відповіді. У цьому контексті слабким місцем традиційних економічних та фінансових концепцій виявилась розробка питань сутності та економічних механізмів управління трансформаційними процесами на макрорівні. Домінуючий в теорії та практичних рекомендаціях примат важливості досягнення рівноважних станів не сприяв фокусуванню уваги на трансформаційних та перехідних процесах, які особливо посилювались останніми десятиліттями під впливом бурхливого науково-технологічного розвитку та динамічного розширення процесів глобалізації. Не оминули ці тренди і Україну, де нові виклики додалися до існуючих невирішених проблем розбудови ефективних ринкових інституцій. Глибока інституціональна криза, яка переважно зумовлена домінуванням олігархічної економіки, також може бути віднесена до специфічних особливостей структурних трансформацій національної економіки і державних фінансів в Україні. Все це обумовлює необхідність переосмислення тих теоретичних концепцій та практичних підходів, які застосовуються в Україні при формуванні економічної політики, особливо у напрямі більш поглибленого вивчення процесів та інституцій структурних трансформацій в умовах нових реалій, до яких відноситься посилення впливів факторів непередбачуваності, невизначеності та ризиків на стан національних економічних і фінансових систем.

Зазначене підтверджує високу актуальність даної дисертаційної роботи. Можна спеціально наголосити на значущості для теорії і практики застосованого в роботі міждисциплінарного підходу, коли виконується спільний аналіз структурних трансформацій економіки і державних фінансів. Структурна модернізація реального сектору неможлива без стійких державних фінансів, так само, як і державні фінанси не зможуть бути ефективними в

ФІНАНСОВИЙ РАДИ
ВХІДНИЙ 07/317-1
ВІІ 23.09 19

умовах структурно застарілої та інституціонально слабкої економіки. Виконані в даній дисертаційній роботі дослідження взаємопов'язаних структурних економічних і фінансових трансформацій за умов інституціональної невизначеності та фінансової нестабільності безумовно є на часі та мають наукову і прикладну цінність.

**Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень,
висновків, рекомендацій, сформульованих у дисертації,
їх наукова новизна**

Наукові положення, висновки і рекомендації, наведені у дисертаційній роботі, є достатньо обґрунтованими та достовірними. Автором опрацьовано величезний обсяг наукових джерел, нормативно-правових актів, використано широкий спектр статистичних даних, звітів та аналітичних оглядів міжнародних організацій, дослідницьких матеріалів і публікацій українських та зарубіжних вчених і наукових установ, застосовано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів наукового пізнання.

У роботі чітко структуровані мета і дослідницькі завдання. Метою визначено формування політико-економічних засад оновлення концепту структурних трансформацій економіки і державних фінансів з урахуванням впливу інституціональної невизначеності на функціонування економічної та фінансової систем, а також обґрунтування пропозицій щодо удосконалення структурної політики, стратегічного управління державними фінансами. Можна констатувати, що поставлені дослідницькі завдання в цілому виконані. Предметом дисертаційної роботи стали еволюційні та дискреційні структурні зміни в економіці та державних фінансах, що відбуваються в певному інституціональному середовищі з ознаками різних рівнів визначеності та невизначеності. Об'єктом цього дослідження були відповідні процеси структурних трансформацій економіки і державних фінансів, їх особливості в умовах інституціональної невизначеності (с. 43-45).

Важливою для теорії і практики науковою новизною дисертації стало комплексне обґрунтування положення, що сучасний стан державних фінансів, на який продовжують сильно впливати історично обумовлені структурні деформації національної економіки та пов'язана з цим її низька конкурентоспроможність, утворює суттєві фінансові обмеження модернізаційним структурним змінам, пов'язаним насамперед із стратегічними факторами економічного зростання. Це у першу чергу стосується інвестицій у ті сектори економіки, які формують нову якість людського капіталу (освіта, наука, охорона здоров'я), а також розвиток наукоємних виробництв. У дисертації справедливо наголошується, що втрата країною конкурентоспроможності у цих секторах – реальна загроза національній безпеці, подолати яку буде набагато важче, ніж дефіцит енергоресурсів.

Вихідним методологічним пунктом розгортання логіки дослідження в дисертації є аналіз еволюційних та інституціонально-інноваційних змін, що відбуваються в структурі економічної діяльності (с. 87-105). Слід погодитися з

тим, що виняткове значення для розуміння економічної системи та ендогенних чинників її трансформаційних процесів має визначення категорії «багатства», яка була однією з первинних, базових категорій політичної економії протягом усієї історії її розвитку. Автор дисертації вважає, що саме зміна концепції багатства як цільової функції господарчої системи є парадигмальною умовою оновлення політичної економії як науки. До положень даної роботи, які мають ознаки наукової новизни, можна віднести висновок, що місія розвинутих соціально-ринкових економік полягає у формуванні якісно нового інституціонального типу продукування багатства, в якому матеріальне та інтелектуальне виробництво поступово інтегруються в єдине ціле, а багатство виступає у формі розвинутих здібностей до творчої, інтелектуальної, наукової праці та глобального інтелектуального (знаннєвого) капіталу. Обґрунтовується, що саме в цьому повинен бути справжній зміст подальшої трансформації ринкової економічної системи (с. 89-93).

Важливою науковою новизною дисертації стала авторська трактовка праці як економічного та неекономічного блага (с. 106-128). Це потрібно дисертанту для того, щоби визначити глибинні методологічні сутнісні підвалини дослідження трансформаційних процесів в економіці та державних фінансах. Він вибудовує логіку аргументації на користь необхідності повернення терміну “потреба в праці” до кола економічних понять, необхідних для дослідження змін у структурі економічної діяльності. У цьому контексті конкретний вид праці, який розглядається як певна форма об’єкту власності економічного суб’єкта, вважається автором дефіцитним і таким, що набуває певної корисності для цього суб’єкту через вплив на його добробут, тобто є економічним благом (с. 107-109). Ознаки наукової новизни також притаманні сформульованому в дисертації положенню про те, що заробітна плата сучасних найманих працівників фактично відбиває орендні відносини, які складаються між ними та роботодавцями з приводу використання робочої сили як власності та капіталу (с. 123-124).

У роботі, на відміну від ортодоксальних поглядів, обґрунтовується трактування робочої сили як власності, яка формується в процесі ускладнення самої праці, сприяє її перетворенню на економічне благо та капітал. Таким чином удосконалюється сприйняття високоінтелектуальної, творчої праці та здібностей до такої діяльності як людського капіталу, що сприяє перетворенню нових знань у суспільне благо та універсальний невичерпний ресурс економічного розвитку (с. 128). Логічним наслідком запропонованого в дисертації концепту економічної категорії праці стало удосконалення теоретико-методологічного апарату досліджень структурної політики як селективної та спрямованої на удосконалення та інновації. Це обумовлює пріоритетність розвитку освітньої, наукової, інших соціально-економічних форм діяльності.

У плані новизни можна також звернути увагу на запропоноване чітке відокремлення понять господарських та економічних систем і, відповідно, особливостей їх структурних трансформацій у певному інституціональному середовищі за умов взаємодії процесів, які автор називає рутинізацією та

інноватизацією (с. 129-146). Він вважає, що економічною системою є тільки ринкова економіка, яка реально існує як інтегрована сукупність певних національних економічних систем. Тому зроблений висновок, що теорія еволюції економічних систем – це теорія еволюції ринкової економіки як такої інтегрованої сукупності. На перший план при цьому виходить спонтанна зміна системи внаслідок внутрішніх сил пристосування до навколишнього середовища, а головною особливістю трансформаційних процесів є поєднання механізмів спонтанної адаптації з механізмами економічної політики (с. 133).

До позитивних сторін дисертації можна віднести представлене всебічне дослідження реальних суперечностей транзитивної економіки пострадянського типу (с. 147-171). Розглядається вплив інституціональної невизначеності на формування моделі національної економіки. Показаний різний прояв цієї обставини у теорії та на практиці. Автор резюмує, що у концептуальному аспекті можна вважати, що це соціально орієнтована ринкова економіка європейського типу, але реально формується модель державно-номенклатурно-контрольованого і олігархічно організованого квазіринку (с. 170).

У даній роботі вперше систематизовані та чітко сформульовані ознаки такої квазіринкової економіки пострадянського типу: велика приватна власність, сформована переважно внаслідок формальної приватизації, номенклатурного розподілу державного майна, використання державної влади як важеля капіталоутворення, приватна власність, яка пов'язана з “тіньовою” економікою, не забезпеченість прав власності реальними механізмами захисту і гарантування з боку держави, контроль державного апарату олігархічними групами за сферами і масштабами бізнесу, його персоніфікацією, потрапляння частини суспільних за характером благ у сферу так званих ринкових відносин; достатньо поширена цінова дискримінація; імітація ринково орієнтованої поведінки суб'єктами господарювання та суб'єктами прийняття економіко-політичних рішень тощо (с. 170-171).

Висунуті положення мають наукове обґрунтування і прикладне значення для вирішення проблем методології, теорії та економічної політики структурних трансформацій в умовах інституціональної невизначеності. Автором застосовано онтологічний підхід до аналізу структурних суперечностей транзитивної економіки “пострадянського типу”, що дозволило розкрити вплив інституціональної невизначеності на феномени квазіринку, приватизації держави, державної експлуатації приватного сектору (с. 153-155).

Багато місця в дисертації відведено аналізу структурної політики в умовах транзитивної економіки та інституціональної невизначеності. У цьому плані пропонується низка узагальнень, які можна віднести до наукової новизни проведеного дослідження. Так, можна звернути увагу на виділення категорії системної структурно-інституціональної політики, яка спрямована на утвердження ринкового механізму економічної координації, що відрізняє таку її дефініцію від класичного трактування як наслідку провалів ринку. Розкрито основні теоретичні проблеми структурної політики, концептуальні взаємозв'язки її цілей, інституціональні та фінансові обмеження структурних реформ (пп. 2.1-2.4).

В дисертації вперше сформульовано положення про те, що фундаментальна інституціональна невизначеність породжує трансакційні витрати особливого типу, які названо трансакційними витратами альтернативної координації. Вони необхідні для тимчасового утримання економічної системи від розпаду (с. 47-48). У цьому загальному контексті фіскальні ризики трактуються як події або обставини, які можуть негативно вплинути на стан фіскальної системи (включаючи бюджетну, податкову та митну системи), стан та стійкість державних фінансів в цілому (п. 4.5).

До авторських результатів проведеного дослідження належить обґрунтування методологічних засад політики структурних змін в економічній системі та їхнього впливу на функціонування державних фінансів у єдності політекономічного, структурно-інституціонального та структурно-функціонального аспектів (пп. 4.2-4.4), а також на еволюцію структури економічної діяльності, трансформації праці з неекономічного в економічне благо, появи нових ендогенних факторів економічних та фінансових змін в умовах інституціональної невизначеності.

Особливістю дисертаційного дослідження є те, що структурні зміни економіки, структурна політика та управління державними фінансами розглядаються у єдності політекономічного, структурно-інституціонального та структурно-функціонального аспектів з урахуванням як глобальних трансформаційних процесів, так і особливостей розвитку транзитивних економік. Розкрито вплив інституціональної невизначеності на особливості фіскальних ризиків в економіці квазіринкового типу. Вперше вводиться у науковий обіг поняття фундаментальна інституціональна невизначеність. Цікавим є висновок, що економічна поведінка і держави, і суб'єктів господарювання в умовах фундаментальної інституціональної невизначеності втрачає ознаки раціональності, а політичні цикли набувають якості макроекономічних шоків, які обумовлюють кон'юнктурні економічні коливання та стають чинниками фіскальних ризиків. Автор вважає, що в цих умовах держава та національна економіка втрачають риси конституційно організованих систем (прикладні аспекти розкриті у розд. 3-4).

Можна також відзначити обґрунтування концептуального положення щодо необхідності впровадження системного та інституціонально забезпеченого фіскального таргетування, яке охоплює процеси консенсусного політичного й економічного обґрунтування, ухвалення та дотримання стратегічних пріоритетів, середньострокових обмежень і правил бюджетно-податкової політики з метою антициклічного фіскального регулювання, забезпечення стійкості державних фінансів, сприяння економічному зростанню. Автор аргументовано доводить, що фіскальне таргетування та управління фіскальними ризиками повинні стати складовими системи управління державними фінансами України. Логічним є перехід до актуальної проблематики державних фінансів в умовах структурних змін: реалізації бюджетної політики структурно-адаптаційних змін, стійкості державних фінансів як структурної та фіскальної проблеми, фіскальних ризиків та запровадження фіскальних правил, фінансової стабільності, фіскальної

консолідації та удосконалення управління державними фінансами (пп.4.1-4.4).

Наукове та практичне значення результатів і висновків дисертації

Практичне значення наукових результатів полягає у розробленні рекомендацій та пропозицій щодо удосконалення механізмів економічної політики сприяння прогресивним структурним трансформаціям національної економіки у контексті забезпечення стійкості державних фінансів.

Дисертація виконувалася в рамках офіційно затверджених Міністерством фінансів України, Бюро відділення економіки НАН України, Міністерством освіти і науки України пріоритетних напрямів, планів і програм державних науково-дослідних робіт у період 2011-2019 років. Наукові і прикладні результати даної роботи стали складовими таких тем НДР державної реєстрації: “Забезпечення стійкості державних фінансів та розширення фіскального простору економічних реформ. Інституційні фактори забезпечення стійкості державних фінансів та розширення фіскального простору” (ДР № 0112U003353; 2012–2014 рр.), “Забезпечення стійкості державних фінансів та розширення фіскального простору економічних реформ. Фінанси державних корпорацій та їх вплив на стійкість державних фінансів” (ДР № 0112U003354; 2012–2014 рр.), “Управління інституційними змінами в системі державних фінансів” (ДР № 0115U000933; 2015–2017 рр.), “Стабілізація фінансів державних корпорацій України в умовах євроінтеграційних процесів” (ДР № 0115U000934; 2015–2017 рр.), “Удосконалення регулювання у сфері державних фінансів: підтримка стійкості та адаптація до структурних змін економіки в умовах євроінтеграційних процесів” (ДР № 0115U000936; 2015–2017 рр.) та ін.

Розроблені автором практичні рекомендації та пропозиції впроваджено Міністерством фінансів України при розробленні Стратегії розвитку системи управління державними фінансами, Стратегії реформування системи управління державними фінансами та відповідних планів заходів щодо їх реалізації протягом 2013-2017 рр., при розробленні постанов Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2014 р. № 473 “Питання координації діяльності наукових установ”, від 19 серпня 2015 № 610 “Про затвердження Порядку організації та координації роботи з перепідготовки і підвищення кваліфікації спеціалістів з питань фінансового моніторингу”.

Розроблені висновки та пропозиції використано Радою Національного банку України, Міністерством інфраструктури України, Міністерством освіти і науки України, Українським союзом промисловців і підприємців, Запорізькою обласною державною адміністрацією. Також можна відмітити, що здобутки даної дисертації впроваджено у навчальний процес Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана.

Результати дисертаційної роботи апробовані на міжнародних, всеукраїнських, регіональних конференціях, симпозіумах, семінарах тощо.

Повнота викладу сформульованих у дисертації наукових положень, висновків і результатів в авторських публікаціях

Публікації відповідають основним положенням дисертації. Основні результати і висновки дисертації опубліковано у 118 наукових працях, виконаних автором самостійно та у співавторстві, з них: монографій (2 одноосібних й 9 колективних), розділів у колективних монографіях – 42, статей у наукових фахових виданнях та виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз – 43; наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації – 22. Опублікована одноосібна монографія “Структурні трансформації економіки і державні фінанси: проблеми методології, теорії, економічної політики” обсягом 20,5 друк. арк. Загальний обсяг опублікованих робіт, що належить особисто автору, становить 98,67 друк. арк. Зміст автореферату відповідає змісту основних положень дисертаційної роботи.

Дискусійні положення та недоліки дисертаційної роботи

Оцінюючи в цілому позитивно дану дисертаційну роботу, звертаємо також увагу на певні дискусійні положення та недоліки, які, на наш погляд, мають місце.

1. Погоджуючись в цілому з авторською трактовкою структурних трансформацій економіки і державних фінансів як процесів, що поєднують спонтанні структурні адаптаційні зміни до оточуючого середовища, в тому числі інституціонального, а також структурні зміни, що обумовлені науковими відкриттями, дифузією технологічних та технічних інновацій, можна також зазначити, що автору, на наш погляд, необхідно було більш повно розкрити зміст та особливості структурних фінансових трансформацій, зокрема у сфері управління державними фінансами, виділивши особливості, що зумовлені впливом зовнішніх факторів, зокрема спричиненими глобальною фінансовою кризою 2008-2009 років.

2. У четвертому підрозділі першого розділу автор розкриває вплив взаємодії рутинних та інноваційних економічних та управлінських процесів на структурні трансформації господарських та економічних систем. Але у цьому ракурсі існує важлива теоретична та практична проблема щодо ролі рутинних форм організації та технологій в економічному розвитку. Зростання обумовлюють не всі інновації, а частка інноваційної продукції не може бути домінуючою у короткостроковому періоді. Тому доцільно більш докладно дослідити і розкрити цю проблематику.

3. Оперуючи категорією «рутини» доцільно більш докладно висвітлити місце цієї категорій в системі забезпечення структурної стійкості як економіки в цілому, так і державних фінансів зокрема. Просте протиставлення процесів «рутини» інноваційному розвитку недооцінює важливість забезпечення підтримки сталості успішно функціонуючих інституцій.

4. У п'ятому підрозділі першого розділу автор розкриває особливості та форми державної експлуатації приватного сектору в умовах транзитивної економіки пострадянського типу як таких, що звужують потенціал спонтанної

структурної адаптації економіки і державних фінансів до нових динамічних умов функціонування. Погоджуючись в цілому з такою постановкою проблеми, зазначимо, що ряд форм такої експлуатації, наприклад, інфляційний сеньйораж, не є особливістю тільки транзитивних економік. Тому доцільно відокремлювати загальні та специфічні форми такої експлуатації. Потребують додаткового обґрунтування механізми недопущення зазначеної експлуатації.

5. Розкриваючи проблему інституціональних та фінансових обмежень структурних реформ (п. 2.4) автор посилається на міжнародний досвід та пропонує його застосування в Україні. Проте було би доцільним більш чітко означити передумови ефективної адаптації таких практик в Україні в контексті впливу на економічну та соціальну ефективність структурних реформ.

6. Пропонуючи принципи і напрями модернізації системи управління державними фінансами в умовах структурних змін (розд. 4) важливо також давати авторські рекомендації щодо усунення існуючих інституційних бар'єрів для їх реалізації. Зокрема важливо дати оцінку практиці постійної зміни структури державних органів, які забезпечують управління державними фінансами.

7. Розкриваючи систему управління трансформаційними змінами, треба було більше уваги приділити проблемі корупції. Напевно, її також можна віднести до пропонуємої в дисертації категорії "транзакційні витрати альтернативної координації", що може кардинально змінювати оцінку ефективності таких витрат, зокрема в процесах економічних та фінансових трансформацій.

Загальний висновок про відповідність роботи встановленим вимогам

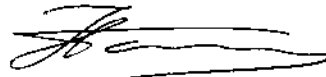
Аналіз змісту дисертації Гасанова С. С. "Структурні трансформації економіки і державних фінансів в умовах інституціональної невизначеності", автореферату дисертації, ознайомлення з науковими працями здобувача свідчать про те, що дисертаційна робота є самостійною, завершеною оригінальною науковою працею, яка виконана на високому методологічному й теоретичному рівнях, має значення для науки і практики, сприяє розв'язанню важливої наукової проблеми формування політико-економічних засад парадигмального оновлення концепту структурних трансформацій економіки і державних фінансів з урахуванням інституціональної невизначеності.

Дисертація відповідає паспорту спеціальності 08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки, у ній дістали подальшого розвитку такі унормовані в паспорті напрями наукових досліджень: 1. Теоретико-методологічні аспекти аналізу суспільного виробництва; 3. Системи економічних потреб та інтересів. Суспільний вибір; 16. Методологія дослідження суспільного характеру та змісту праці; 17. Закономірності виникнення, функціонування та розвитку соціально-економічних систем; 34. Економічна політика, проблеми внутрішньої та зовнішньої рівноваги; 40. Економічні передумови та наслідки соціально-економічних реформ.

Дисертація характеризується високим ступенем наукової новизни, теоретико-методологічною спрямованістю і, одночасно, обґрунтуванням конкретних пропозицій щодо подолання інституціональної невизначеності, активізації структурної політики формування господарського порядку, оновлення концепту структурних трансформацій з урахуванням глобальних тенденцій розвитку в структурі видів економічної діяльності мега-сектору виробництва, алокації та відтворення знань, удосконалення стратегічного управління державними фінансами для сприяння прогресивним структурним змінам національної економіки.

Таким чином, дисертація на тему “Структурні трансформації економіки і державних фінансів в умовах інституціональної невизначеності” відповідає вимогам МОН України щодо дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук (пункти 9, 10, 12, 13, 14 “Порядку присудження наукових ступенів”, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 (зі змінами та доповненнями), а її автор Гасанов Сергій Станіславович заслуговує на присудження наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки.

**Офіційний опонент,
доктор економічних наук, професор,
Заслужений діяч науки і технік України,
завідувач кафедри економічної теорії
Національного університету
“Києво-Могилянська академія”**

Ю. М. Бажал

